

Mikołaj Waleszko

Zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej regionu lubelskiego (1950 - 1970)

Rocznik Lubelski 12, 65-96

1969

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MIKOŁAJ WALESZKO

ZMIANY W STRUKTURZE SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ REGIONU LUBELSKIEGO (1950—1970)

W szkicu niniejszym podjęto próbę syntetycznego przedstawienia zmian i przeobrażeń w strukturze społeczno-gospodarczej Lubelszczyzny dokonujących się pod wpływem socjalistycznej industrializacji regionu oraz wydatnego przyspieszenia rozwoju gospodarczego i społecznego w okresie Polski Ludowej.

Wychodząc z założenia, że przyspieszenie rozwoju sił wytwórczych kraju i zmiany w ich przestrzennym rozmieszczeniu, powodujące aktywizację gospodarczą regionów słabo rozwiniętych oraz radykalną przebudowę ich struktury społeczno-gospodarczej, rozpoczęły się właściwie dopiero wraz z rozpoczęciem realizacji programu socjalistycznej industrializacji Polski w 1950 r., w prezentowanych rozważaniach pominięto okres odbudowy gospodarczej, obejmujący pierwsze lata powojenne. Koncentrując uwagę na okresie socjalistycznej przebudowy gospodarki (lata 1950—1965) i uwzględniając, dla celów porównawczych, również podstawowe wskaźniki planowe na lata 1966—1970, zmierza się do ukazania dynamiki rozwoju i przemian strukturalnych dokonujących się w regionie lubelskim oraz głównych czynników, które wpłynęły na procesy różnicowania się struktury ekonomicznej i społecznej Lubelszczyzny i jej stopniowego zbliżania się do przeciętnej struktury społeczno-gospodarczej kraju, a także struktury najbardziej rozwiniętych regionów.

I

W okresie dwudziestolecia międzywojennego gospodarka polska, jako całość, była gospodarką słabo rozwiniętą. Warunki stwarzane przez ustrój burżuazyjno-obszarniczy uniemożliwiały przyspieszenie rozwoju i osiągnięcie postępu ekonomicznego¹. Stagnacja, a nawet przejawy regresu w gospodarce w skali kraju, uniemożliwiała uprzemysłowienie i przyspieszenie rozwoju najbardziej zapóźnionych i zacofanych regionów rolniczych, takich jak region lubelski.

Gospodarka regionu lubelskiego była w okresie międzywojennym jeszcze bardziej zacofana i zapóźniona w rozwoju niż gospodarka kraju jako całości. Charakteryzowały ją głębokie dysproporcje strukturalne, właściwe regionom ekonomicznie zacofanym, jak np. dysproporcje między

¹ Por. O. Lange *Gospodarka Polski na tle dwóch dwudziestolecia*. „Ekonomista” 1964 nr 5.

liczbą ludności zdolnej do pracy a ilością ziemi i innych środków produkcji, brak możliwości wzrostu liczby miejsc pracy poza rolnictwem, niezbędny dla zatrudnienia istniejącej siły roboczej, głód ziemi i przeludnienie agrarne na wsi, stosunkowo duże bezrobocie w miastach itd.

Najbardziej charakterystyczne cechy gospodarki regionu lubelskiego w okresie międzywojennym można by ująć w skrócie następująco:

1 — wybitnie rolniczy charakter gospodarki, absolutna przewaga w sferze produkcji materialnej mało wydajnego, zacofanego rolnictwa charakteryzującego się bardzo niskim poziomem techniki produkcji, wsteczną, na wespół feudalną strukturą agrarną oraz niskim poziomem kultury rolnej;

2 — bardzo niski poziom uprzemysłowienia, w dziedzinie produkcji pozarolniczej — przewaga rozproszony produkcji drobnej, właściwie rzemieślniczej lub na wespół rzemieślniczej, brak nowoczesnego przemysłu i niewspółmiernie mały — w stosunku do obszaru i zaludnienia — udział w ówczesnym potencjale przemysłowym kraju;

3 — brak rozwiniętej infrastruktury ekonomicznej i społecznej, szczególnie zaś niedostateczny rozwój sieci komunikacyjnej oraz urządzeń komunalnych, socjalno-kulturalnych i zdrowotnych;

4 — niski poziom zatrudnienia poza rolnictwem, wynikający z niedorozwoju pozarolniczych działów gospodarki oraz występujące równocześnie stosunkowo duże przeludnienie wsi;

5 — brak czynników dynamizujących gospodarkę oraz czynników miastotwórczych warunkujący ogromne zapóźnienie w rozwoju urbanizacji, słabo rozwinięta sieć miast, mały udział ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności;

6 — bardzo niski poziom spożycia i stopy życiowej ogromnej większości ludności miast, miasteczek i wsi;

7 — zacofana, mało zróżnicowana, struktura społeczno-gospodarcza.

Były to cechy typowe, charakterystyczne dla najbardziej opóźnionych w rozwoju i ekonomicznie zacofanych regionów rolniczych, występujących wówczas nie tylko w Polsce, lecz także w niektórych innych krajach słabo rozwiniętych Europy. Regiony takie w warunkach kapitalizmu były na ogół pozbawione perspektyw przyspieszenia uprzemysłowienia, postępu ekonomicznego oraz awansu cywilizacyjnego, społecznego i kulturalnego.

Okres okupacji hitlerowskiej jeszcze bardziej pogłębił społeczno-gospodarcze zacofanie Lubelszczyzny. Wobec tego władza ludowa odziedziczyła na Lubelszczyźnie bardzo niski poziom rozwoju sił wytwórczych oraz zacofaną strukturę społeczną-gospodarczą tzw. Polski B.

Odbudowa gospodarki regionu lubelskiego ze zniszczeń wojennych (lata 1944—1949) zmierzała do osiągnięcia przedwojennego poziomu rozwoju, przy zachowaniu w zasadzie podobnych jak przed wojną proporcji strukturalnych, szczególnie w strukturze działowej i gałęziowej gospodarki, w przekroju przemysł-rolnictwo, miasto-wieś oraz w ogólnej strukturze społeczno-gospodarczej.

Zachowały się także ogromne dysproporcje i różnice między poziomem rozwoju gospodarczego Lubelszczyzny a poziomem rozwoju całego kraju i regionów najbardziej uprzemysłowionych. Lubelszczyzna, jako region ekonomiczny, w okresie opracowywania założeń planu sześci-

letniego należała nadal do obszarów najbardziej zacofanych i zapóźnionych pod względem poziomu rozwoju sił wytwórczych oraz z punktu widzenia struktury społeczno-gospodarczej. Występowały tu nadal dysproporcje strukturalne między ilością pracy uprzedmiotowionej (środki produkcji) a ilością pracy żywej (zasoby siły roboczej)² oraz inne przejawy niedorozwoju, opóźnień i dysproporcji.

Przeprowadzone przez władzę ludową doniosłe reformy społeczno-ekonomiczne, jak nacjonalizacja przemysłu i reforma rolna oraz zasiedlenie Ziemi Zachodnich i powojenne ruchy migracyjne ludności³, zapoczątkowały bardzo istotne przeobrażenia — przede wszystkim społeczno-polityczne. Z interesującego nas punktu widzenia spowodowały one znaczne złagodzenie problemu przeludnienia agrarnego, to jednak przy ówczesnym poziomie rozwoju i ówczesnej ogólnej strukturze społeczno-gospodarczej występowały nadal typowe dla regionów słabo rozwiniętych przejawy utajonego bezrobocia w rolnictwie⁴ oraz zjawiska świadczące o niedostatecznym wykorzystaniu siły roboczej i innych elementów zasobów ekonomicznych (surowce pochodzenia rolniczego i surowce mineralne).

Niezbędne warunki dla przyspieszenia rozwoju ekonomicznego regionu lubelskiego, stopniowego odrobienia wiekowych zaniedbań i likwidacji zacofania gospodarczego i cywilizacyjnego oraz radykalnej przebudowy struktury społeczno-gospodarczej, powstały dopiero w okresie socjalistycznej industrializacji kraju. Rozpoczęła się ona, jak wiadomo, w 1950 r. wraz z podjęciem realizacji programu budownictwa socjalistycznego w Polsce, który znalazł wyraz w planie sześcioletnim (1950—1955) oraz w trzech kolejnych wieloletnich planach rozwoju gospodarczego kraju (lata 1956—1960, 1961—1965, 1966—1970).

W celu przyspieszenia rozwoju regionu lubelskiego należało — w takich warunkach — opierać program przeobrażeń socjalistycznych na założeniach przewidujących szybsze niż średnie krajowe uprzemysłowienie i powiększanie potencjału produkcyjnego i usługowego oraz szybsze zwiększanie liczby nowych miejsc pracy i możliwości zatrudnienia poza rolnictwem.

Wzrost potencjału produkcyjnego i usługowego oraz przyrost nowych miejsc pracy na danym terenie mogą, ogólnie biorąc, dokonywać się dwiema drogami: 1 — poprzez inwestowanie i budowę nowych zakładów produkcyjnych (przede wszystkim przemysłowych) oraz urządzeń i zakładów usługowych; 2 — poprzez rozbudowę i modernizację już istniejących zakładów w sferze produkcji i w sferze usług. W warunkach regionów słabo uprzemysłowionych możliwości wzrostu produkcji i zatrudnienia w wyniku rozbudowy istniejących zakładów przemysłowych są z reguły niewielkie i ograniczone. Wobec tego przyrost nowych miejsc pracy można uzyskać głównie dzięki budowie nowych zakładów produkcyjnych oraz nowych urządzeń i zakładów w dziedzinie infra-

² Por. B. Winiarski *Aktywizacja regionów gospodarczo nierozwiniętych*. Warszawa 1961, s. 33 i nast.

³ M. Waleszko *Zmiany w stosunkach ludnościowych województwa lubelskiego na tle przeobrażeń gospodarczych i społecznych w latach powojennych*. „Rocznik Lubelski” 1962, t. V.

⁴ Por. B. Winiarski op. cit., s. 86.

struktury ekonomicznej i społecznej, co wymaga jednak ogromnego wzrostu nakładów inwestycyjnych w wypadku, gdy chce się osiągnąć wysokie tempo wzrostu.

Realizacja programu przyspieszenia rozwoju ekonomicznego regionu lubelskiego wymagała uruchomienia wszelkich możliwych niewykorzystanych rezerw wzrostu znajdujących się w obrębie regionu, a przede wszystkim zwiększenia stopnia wykorzystania pracy żywej, czynnika ludzkiego

Jedną z najbardziej istotnych cech pierwszej fazy socjalistycznej industrializacji Polski Ludowej było oparcie wzrostu produkcji przede wszystkim na zwiększeniu stopnia wykorzystania siły roboczej⁵ i szybkim wzroście zatrudnienia w przemyśle i w ogóle poza rolnictwem. Odnosi się to w stosunkowo największym stopniu do takich regionów jak lubelski. Można nawet powiedzieć, że problem zwiększenia stopnia wykorzystania siły roboczej i zwiększenia zatrudnienia poza rolnictwem, przede wszystkim w oparciu o przyspieszenie uprzemysłowienia, należał do najważniejszych ekonomicznych i społecznych problemów rozwoju Lubelszczyzny nie tylko w okresie planu sześcioletniego, lecz także w ciągu całego omawianego okresu (lata 1950—1970). Jest przy tym rzeczą oczywistą, że wzrost liczby miejsc pracy w sferze produkcji, w takich warunkach, musi się dokonywać głównie poprzez zwiększenie zatrudnienia w przemyśle, budownictwie, transporcie, a więc poza rolnictwem, bowiem wzrost produkcji rolniczej należy w regionie słabo rozwiniętym osiągać w zasadzie poprzez wzrost wydajności pracy, a nie w wyniku wzrostu zatrudnienia w rolnictwie, które należało przecież uwolnić od nadwyżek siły roboczej. Ze względu na niską bazę wyjściową, brak możliwości uruchomienia istniejących i nie wykorzystanych mocy produkcyjnych w przemyśle, niedostateczny rozwój infrastruktury oraz zacofaną strukturę społeczno-gospodarczą, podstawowym czynnikiem i warunkiem przyspieszenia rozwoju i aktywizacji gospodarczej regionu lubelskiego była przede wszystkim rozbudowa przemysłu, a także innych pozarolniczych działów gospodarki w oparciu o szybki wzrost nakładów inwestycyjnych. Wzrost nakładów inwestycyjnych na rozbudowę przemysłu oraz odpowiednia polityka ekonomiczna przewidująca lokalizację — obok inwestycji przemysłowych nastawionych na wykorzystanie miejscowej bazy surowcowej (głównie w przemyśle rolno-spożywczym i w przemyśle materiałów budowlanych) — inwestycji przemysłowych o tzw. swobodnej lokalizacji, szczególnie inwestycji o charakterze pracochłonnym (wymagających stosunkowo dużych nakładów pracy żywej w procesie produkcji), stanowiły nieodzowne warunki szybkiego zwiększenia zatrudnienia poza rolnictwem, zmiany struktury produkcji społecznej, dokonania postępowych przeobrażeń w strukturze społecznej i zawodowej ludności i jednocześnie podniesienia społecznej wydajności pracy.

Tak więc, ze względu na niekorzystne warunki startu, niski poziom zainwestowania i uprzemysłowienia, szybki wzrost nakładów inwestycyjnych zlokalizowanych w obrębie regionu był na Lubelszczyźnie, jesz-

⁵ J. Pajestka *Interpretacja pierwszej fazy rozwoju ekonomicznego Polski*. „*Ekonomista*” 1959 nr 4—5.

Tabela 1

Podstawowe wielkości charakteryzujące dynamikę rozwoju społeczno-gospodarczego regionu lubelskiego w latach 1950—1970

Wyszczególnienie	1950	1955	1960	1965	1970 (plan)	Wskaźniki wzrostu w procentach					
						1965 1960	1970 1965	1965 1950	1970 1950		
Ludność (w tysiącach)											
ogółem	1 610,0	1 719,0	1 802,0	1 901,0	1 944,0	105,4	102,2	118,0	120,7		
w wieku produkcyjnym	920,7	961,6	986,4	999,8	1 104,9	104,5	110,5	108,5	120,0		
zawodowo czynna	949,0	979,0	1 016,0	1 062,0	1 145,1	104,5	107,3	112,0	120,6		
wiejska	1 325,0	1 378,0	1 357,0	1 397,0	1 344,0	102,9	96,2	105,4	101,4		
miejska	285,0	341,0	544,0	504,0	597,0	113,2	118,4	176,8	209,4		
Nakłady inwestycyjne											
ogółem (w mln zł według cen z 1961 r.)	1 255,0	2 030,0	3 153,0	6 212,0	5 270,0	197,0	84,5	495,0	418,3		
na 1 mieszkańca (w zł)	1 395,0	2 215,0	2 938,0	4 032,0	2 705,0	137,2	67,0	289,0	194,0		
Zatrudnienie (w tysiącach)											
ogółem w gospodarce narodowej (według stanu na 31 XII, łącznie z uczniami)	156,0	206,8	258,7	334,1	398,3	129,1	119,2	214,1	255,3		
w gospodarce uspołecznionej											
ogółem	150,0	203,8	254,4	329,2	394,0	129,4	119,7	219,4	262,6		
poza rolnictwem	130,0	185,7	234,1	303,1	372,4	129,4	122,8	233,1	286,4		
w przemyśle (na koniec roku)	33,7	56,5	75,2	103,7	103,7	137,8	126,6	308,0	360,0		
Produkcja globalna (w mld zł, w cenach porównywalnych)											
przemysł	2,4	6,5	13,2	22,1	36,6	167,4	165,6	940,8	1 525,0		
rolnictwo	14,7	16,1	19,3	21,4	25,2	111,1	117,7	145,5	171,4		

cze w większym stopniu niż w skali całego kraju, czynnikiem decydującym o możliwościach przyspieszenia uprzemysłowienia i rozwoju ekonomicznego regionu, wykorzystania zasobów pracy żywej jako siły napędowej wzrostu produkcji i dochodu społecznego, przebudowy struktury społeczno-gospodarczej i stopniowego zmniejszenia międzyregionalnych różnic i dysproporcji w poziomie uprzemysłowienia i ogólnego zagospodarowania oraz w poziomie dochodów, spożycia ludności i całości struktury materialnych i kulturalnych warunków życia społeczeństwa.

Podstawowe wielkości charakteryzujące dynamikę rozwoju gospodarczego regionu lubelskiego w okresie socjalistycznej industrializacji Polski Ludowej zawarte są w tabeli 1⁶. Z danych przedstawionych w niej wynika, że w omawianym okresie podjęty został na terenie regionu lubelskiego duży wysiłek inwestycyjny, który zapewnił możliwość powstania wielu nowoczesnych zakładów przemysłowych, osiągnięcie znacznego postępu w modernizacji rolnictwa oraz przyspieszenie rozwoju innych gałęzi i działów gospodarki.

Nakłady inwestycyjne na rozwój gospodarki uspołecznionej regionu lubelskiego wyniosły łącznie w latach 1950—1965 ponad 45 mld zł (w cenach 1961 r.), co stanowiło ok. 3,5% globalnych rozmiarów nakładów inwestycyjnych zrealizowanych w tym okresie w gospodarce uspołecznionej kraju. W okresie 1950—1970 nakłady inwestycyjne na rozwój gospodarki uspołecznionej Lubelszczyzny wyniosą łącznie ok. 77 mld zł. Rozmiary nakładów inwestycyjnych w gospodarce uspołecznionej w kolejnych planach pięcioletnich omawianego okresu nieustannie rosły i wynosiły: w latach 1951—1955 — 10,4 mld zł, w latach 1956—1960 — 13,7 mld zł, w latach 1961—1965 — 22,0 mld zł, w latach 1966—1970 — (według planu) — 30,2 mld zł. Jednak w dynamice wzrostu nakładów inwestycyjnych w poszczególnych latach omawianego okresu występowały znaczne nierównomierności i wahania, co wpływało na możliwości i tempo rozwoju gospodarczego regionu, szczególnie na możliwości i tempo rozwoju przemysłu. Wahania te, ogólnie biorąc, obniżały długookresową dynamikę rozwoju gospodarczego regionu lubelskiego, opóźniały wyrównywanie międzyregionalnych dysproporcji w poziomie za inwestowania.

Mimo braku równomierności i ciągłości oraz znacznych wahań tempa wzrostu w poszczególnych latach, zarówno w okresie 1950—1965, jak i w latach 1950—1970, osiągnięto na Lubelszczyźnie stosunkowo wysokie wskaźniki wzrostu nakładów inwestycyjnych ogółem i na jednego mieszkańca (patrz tabela 1).

Dynamika wzrostu i struktura nakładów inwestycyjnych w układzie działowym, gałęziowym i przestrzennym oraz bezpośrednio i pośrednio efekty działalności inwestycyjnej były głównymi czynnikami określają-

⁶ Zestawienie sporządzono na podstawie danych zawartych w: *Przekroje terytorialne 1945—1965*. „Statystyka Regionalna” 1967 nr 7; „Rocznik Statystyczny. 1966”; „Rocznik Statystyczny Województwa Lubelskiego. 1966”; materiały Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie oraz szacunki i obliczenia własne.

Wskaźniki wzrostu nakładów inwestycyjnych w latach 1965—1970 oraz w latach 1950—1970 są w pewnym sensie zniekształcone (zanizone) ze względu na to, że w planie na lata 1966—1970 przyjęto w poszczególnych latach nierównomierny podział nakładów przeznaczonych na pięcioletkę i założono zmniejszenie nakładów w latach 1969—1970.

cymi dynamikę i kierunki rozwoju gospodarki regionu w omawianym okresie oraz kierunki i tendencje przeobrażeń strukturalnych. Umożliwiły one szybki wzrost zatrudnienia w przemyśle oraz innych nierolniczych działach gospodarki. Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej poza rolnictwem (tabela 1) wzrosło w latach 1950—1965 2,3 krotnie, zaś w latach 1950—1970 wzrosło ponad 2,8 krotnie. Zatrudnienie poza rolnictwem wzrastało szybciej niż zatrudnienie w całej gospodarce uspołecznionej regionu. Zarówno w latach 1950—1965 jak i w 1950—1970 dynamika wzrostu zatrudnienia znacznie przewyższa dynamikę wzrostu ludności ogółem oraz dynamikę wzrostu ludności w wieku produkcyjnym. W latach 1950—1965 zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej ogółem oraz w gospodarce uspołecznionej poza rolnictwem wzrastało na terenie regionu lubelskiego znacznie szybciej niż średnio w skali ogólnokrajowej⁷. Równocześnie w omawianym okresie następuje pewne, stosunkowo niewielkie, zmniejszenie się liczby pracujących w rolnictwie nieuspołecznionym. Poza tym najwyższą dynamikę wykazuje, w omawianych okresach, zatrudnienie w gospodarce komunalnej i mieszkaniowej (wskaźniki 750% w latach 1950—1965 i 146,0% w latach 1965—1970). Biorąc pod uwagę cały okres 1950—1970 wskaźniki dynamiki wzrostu zatrudnienia w poszczególnych działach gospodarki uspołecznionej (poza rolnictwem) będą kształtować się następująco (w procentach, przyjmując rok 1950 za 100): zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej poza rolnictwem ogółem — 277,6%, w tym w przemyśle — 389,6%, w budownictwie — 355,8%, w transporcie i łączności — 289,9%, w obrocie towarowym — 179,6%, w gospodarce komunalnej i mieszkaniowej — 1000,0%, w urządzeniach socjalnych i kulturalnych — 296,2%, w administracji i pozostałych działach — 125,7%⁸.

Przyrosty zatrudnienia osiągnięte w latach 1950—1965 oraz przewidziane dla lat 1950—1970, świadczą o stopniowym uruchamianiu strukturalnych rezerw siły roboczej i zwiększaniu stopnia aktywizacji zawodowej ludności poza rolnictwem w wyniku rozbudowy przemysłu oraz innych działów gospodarki regionu. Decydujący przy tym wpływ na wzrost zatrudnienia poza rolnictwem wywarło rozpoczęte uprzemysłowienie regionu, gdyż np. w latach 1950—1965 przemysł i budownictwo wchłonęły ponad 50% przyrostu zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej poza rolnictwem.

II

Jak wynika z danych charakteryzujących dynamikę i strukturę nakładów inwestycyjnych w omawianym okresie główne wysiłki skierowano na powiększenie potencjału produkcyjnego regionu lubelskiego. Inwestycje produkcyjne stanowiły, ogólnie biorąc, ok. 2/3 nakładów inwestycyjnych przeznaczonych na rozwój gospodarki regionu. Główną pozycją tych nakładów i głównym kierunkiem działalności inwestycyj-

⁷ Zagadnienie wzrostu zatrudnienia w regionie lubelskim omówiłem szczegółowiej w artykule: *Dynamika i struktura zatrudnienia w gospodarce regionu lubelskiego*. „Annales UMCS” 1968, sec. H, vol. II.

⁸ Obliczono na podstawie danych Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie. Wskaźniki te wyrażają wielkości przyjęte w planie rozwoju gospodarczego województwa lubelskiego na lata 1966—1970 i należy je traktować jako przybliżone i orientacyjne.

nej na terenie regionu, były nakłady na rozbudowę przemysłu. Stanowiły one: w latach 1956—1960 ok. 37% ogólnej sumy nakładów na rozwój gospodarki uspołecznionej, w latach 1961—1965 — 37,5%, zaś według planu na lata 1966—1970 wyniosą ok. 42%. Następnym, obok przemysłu, działem gospodarki regionu, który pochłonął stosunkowo największą część nakładów inwestycyjnych było rolnictwo. Udział nakładów na rolnictwo i leśnictwo wynosił w latach 1950—1960 — 15,6%, w latach 1961—1965 — 17,6%, zaś w latach 1966—1970 wyniesie ok. 21%. Przy tym udział nakładów na rozwój rolnictwa, w ogólnej sumie nakładów inwestycyjnych, był na Lubelszczyźnie większy niż średnio w kraju.

Dzięki wzrostowi nakładów inwestycyjnych na przemysł, stanowiący główny czynnik aktywizacji gospodarczej i przyspieszenia rozwoju ekonomicznego w omawianym okresie, zwiększył się poważnie potencjał przemysłowy regionu lubelskiego, wzrósł stopień uprzemysłowienia gospodarki. W latach 1950—1965 dynamika wzrostu zatrudnienia w przemyśle oraz dynamika wzrostu produkcji przemysłowej były wyższe niż średnio w kraju. Wskaźnik wzrostu zatrudnienia w przemyśle wynosił w 1965 r. 308,0% (patrz tabela 1). Zatrudnienie w przemyśle wzrastało przy tym szybciej niż w całej gospodarce uspołecznionej oraz w gospodarce uspołecznionej poza rolnictwem (patrz tabela 1). Plan na lata 1966—1970 przewiduje dalszy wzrost zatrudnienia w przemyśle. Przyjmując rok 1965 za 100 przewidywany wskaźnik wzrostu zatrudnienia w przemyśle wyniesie w 1970 r. — 126%. Wskaźnik wzrostu zatrudnienia w przemyśle w latach 1950—1970 wyniesie ok. 360% (1950 — 100%).

Produkcja globalna przemysłu Lubelszczyzny wzrosła w latach 1950—1965 9,3 krotnie (średnio w kraju 5,1 krotnie). Wskaźnik wzrostu osiągnięty w regionie lubelskim należał do najwyższych w kraju (wyższe wskaźniki osiągnęły jedynie miasto Warszawa — wzrost 13,1 krotny oraz województwo rzeszowskie — wzrost 9,4 krotny. Znaczną część przyrostu produkcji przemysłowej osiągnano w wyniku wzrostu wydajności pracy (np. w 1965 r. — 55%). Udział regionu lubelskiego w ogólnokrajowym zatrudnieniu w przemyśle zwiększył się z 1,6% w 1950 r. do 3,0% w 1965 r. Jednak wskaźniki te, mimo że świadczą o dużym postępie w uprzemysłowieniu Lubelszczyzny — w zestawieniu np. z udziałem regionu lubelskiego w powierzchni kraju (8%) oraz w ogólnej liczbie ludności kraju (6,1%) — wciąż jeszcze są zbyt niskie.

Równoległe ze wzrostem potencjału przemysłowego regionu lubelskiego dokonywały się w omawianym okresie istotne zmiany w strukturze przemysłu. Obok dalszego rozwoju tradycyjnych gałęzi, które istniały już w warunkach kapitalizmu (przemysł rolno-spożywczy, przemysł materiałów budowlanych, przemysł drzewny), zaczęły rozwijać się nowe, nie istniejące dotąd na terenie regionu gałęzie przemysłu, jak nowoczesny przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych, przemysł chemiczny i inne, co świadczyło o różnicowaniu się struktury przemysłu. Zmiany w strukturze gałęziowej przemysłu mierzone udziałem poszczególnych gałęzi w ogólnej liczbie zatrudnionych obrazuje tabela 2⁹.

⁹ „Statystyka Polski”, seria 2, zeszyt 4; „Statystyka Przemysłu” 1958, s. 33—35 oraz „Rocznik Statystyczny. 1966”, s. 154—155.

Tabela 2

Zmiany w strukturze przemysłu regionu lubelskiego według liczby zatrudnionych (w procentach)

Gałęzie przemysłu	1956	1960	1965
Przemysł uspołeczniony ogółem	100,0	100,0	100,0
w tym:			
przemysł metalowy i elektromaszynowy *	28,5	31,5	34,7
przemysł rolno-spożywczy	38,0	29,4	29,1
przemysł materiałów budowlanych	6,4	8,5	7,1
przemysł drzewny	8,9	7,3	6,7
przemysł skórzano-obuwniczy	4,3	6,2	5,1
przemysł odzieżowy	3,0	4,2	4,1
przemysł chemiczny	2,4	2,7	3,1
przemysł włókienniczy	1,0	2,5	2,8
pozostałe gałęzie przemysłu	7,5	7,7	7,3

Istotne przemiany następowały również w rolnictwie. Stopniowe uprzemysławianie kraju i regionu lubelskiego w latach 1950—1965 spowodowało znaczny odpływ siły roboczej z rolnictwa do przemysłu i innych nierolniczych działów i gałęzi gospodarki, a także do innych regionów. W omawianym okresie nastąpił niewielki stosunkowo spadek liczby pracujących w indywidualnej gospodarce chłopskiej, koncentrującej dotychczas ok. 98% ogółu pracujących w rolnictwie. Według danych szacunkowych liczba pracujących w nieuspołecznionej gospodarce (chłopskiej) rolnej spadła w 1965 r. do ok. 93% stanu z roku 1950, przyjętego za 100¹⁰ (odpowiedni wskaźnik dla kraju wynosił w 1965 r. ok. 90% w stosunku do 1950 r.). W dalszym ciągu jednak liczba pracujących w rolnictwie lubelskim była, na tle innych regionów — jeśli abstrahować od zmian w strukturze zawodowo-czynnych w rolnictwie według wieku i płci — stosunkowo bardzo wysoka. W przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych była ona o ok. 30% wyższa od średniej ogólnokrajowej.

Wartość produkcji globalnej rolnictwa zwiększyła się w latach 1950—1965 na terenie regionu lubelskiego o 45,2% (patrz tabela 1). Dynamika wzrostu produkcji globalnej rolnictwa była więc zbliżona do ogólnokrajowej. Na lata 1966—1970 przewiduje się dalszy wzrost produkcji globalnej rolnictwa regionu lubelskiego o 17,6%, zakładając, że tempo wzrostu produkcji rolnej będzie na Lubelszczyźnie szybsze niż średnio w kraju. Choć udział regionu lubelskiego w krajowej produkcji globalnej rolnictwa był dość wysoki, to jednak był on niższy niż udział ludności rolniczej regionu w ogólnej liczbie ludności rolniczej kraju. Przy tym w ostatnich latach zaczęła zarysowywać się w tej dziedzinie

* W dziale przemysł metalowy i elektromaszynowy, mieszczą się: przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych, środków transportu, elektrotechniczny i metalowy.

¹⁰ Obliczenia i szacunki własne na podstawie danych uzyskanych z materiałów Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego i Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie.

tendencja spadkowa. Jeśli w 1955 r. udział rolnictwa lubelskiego w globalnej produkcji rolniczej kraju wynosił 9,5%, to w 1960 r. — 9,1%, a w 1965 r. już tylko 8,7%. Utrzymywanie się tendencji spadkowej potwierdzają także dane za rok 1966.

Plony czterech zbóż wzrosły na terenie regionu lubelskiego w latach 1950—1965 z 12 q/ha do 18 q/ha czyli o 55,8%. Plony ziemniaków zwiększyły się z 145 q/ha do 160 q/ha czyli o 16,5%. Plony buraków cukrowych wzrosły z 203 q/ha do 280 q/ha czyli o 37,9%¹¹. Osiągnięto także znaczny postęp w hodowli. Zwiększyła się produkcja żywca, mleka, jaj i innych produktów pochodzenia zwierzęcego. Wzrosło pogłowie zwierząt gospodarskich oraz ich wydajność. Pogłowie bydła zwiększyło się w latach 1950—1965 o 27,5%, pogłowie trzody chlewnej — o 15,4%, pogłowie koni zmniejszyło się o 6,6%¹². Z przedstawionych danych wynika, że wzrost pogłowia zwierząt gospodarskich, jeśli brać pod uwagę okres lat 1950—1965 jako całość, był na Lubelszczyźnie stosunkowo wolny, w skali krajowej bowiem pogłowie zwierząt gospodarskich wzrastało w tym okresie znacznie szybciej (pogłowie bydła wzrosło w kraju o 38,1%, pogłowie trzody chlewnej — o 47,3%). W związku z tym następował spadek udziału regionu lubelskiego w ogólnokrajowym pogłowie bydła, krów i trzody chlewnej, natomiast zwiększył się udział w ogólnokrajowym pogłowie koni.

W związku z niejednakową dynamiką wzrostu produkcji roślinnej i zwierzęcej (produkcja roślinna wzrosła w latach 1950—1965 prawie o 50%, zaś produkcja zwierzęca tylko o 37%) nastąpiły zmiany w strukturze produkcji globalnej rolnictwa, z punktu widzenia podziału na produkcję roślinną i zwierzęcą. Udział produkcji roślinnej w globalnej produkcji rolnictwa regionu lubelskiego wynosił w 1950 r. — 62,9%, w 1955 roku — 60,9%, w 1960 r. — 59,8% i w 1965 r. — 65%. O ile więc do roku 1960 udział produkcji roślinnej w globalnej produkcji rolnictwa spadał, to w ciągu ostatniego pięciolecia zwiększył się i w roku 1965 był wyższy niż w kraju (61,2%). Mimo to Lubelszczyzna była dotychczas regionem deficytowym w zakresie produkcji zbożowej. Założenia planu rozwoju gospodarczego regionu na lata 1966—1970 przewidują w dalszym ciągu szybszy wzrost produkcji roślinnej (o 22%) niż zwierzęcej (o 10%).

Przytoczone wyżej niektóre podstawowe wskaźniki charakteryzujące główne kierunki rozwoju gospodarki regionu, a zwłaszcza dynamikę rozwoju głównych dziedzin produkcji materialnej — przemysłu i rolnictwa, pozwalają przejść do omówienia przekształceń strukturalnych w produkcji społecznej, które znalazły wyraz głównie w zmianach współzależności i proporcji między produkcją przemysłową a produkcją rolniczą, dokonujących się pod wpływem socjalistycznej industrializacji i aktywizacji gospodarczej regionu lubelskiego.

Jedną z najbardziej ogólnych tendencji przemian strukturalnych w produkcji społecznej, powstających pod wpływem uprzemysłowienia, jest stopniowy wzrost udziału produkcji przemysłowej w globalnym produkcie społecznym oraz równoczesny spadek udziału produkcji rol-

¹¹ „Rocznik Statystyczny Województwa Lubelskiego. 1966”, s. XXVIII—XXIX.

¹² Tamże.

niczej i związane z tym zmniejszenie się udziału rolnictwa w produkcji a także w zatrudnieniu. Uprzemysłowienie powoduje bowiem nie tylko wzrost zatrudnienia w przemyśle, wzrost produkcji przemysłowej i zwiększenie się udziału oraz roli przemysłu w gospodarce kraju lub danego regionu, lecz także przyspiesza rozwój innych pozarolniczych działów gospodarki narodowej (budownictwo, transport i łączność), które zwiększają swój udział w globalnym produkcie społecznym i stopniowo odciążają siłę roboczą z rolnictwa.

Jeśli więc — wracając do problemu współzależności między przemysłem a rolnictwem — spróbować podzielić regiony ekonomiczne na określone grupy, z punktu widzenia struktury produkcji społecznej i udziału przemysłu w produkcji i wytwarzanym dochodzie społecznym, to można by wyróżnić następujące typy regionów: 1 — regiony wybitnie rolnicze, 2 — regiony rolniczo-przemysłowe, 3 — regiony przemysłowo-rolnicze, 4 — regiony przemysłowe. Podział taki jest uproszczony i nie odzwierciedla wszelkich możliwych wariantów współzależności i proporcji między przemysłem i rolnictwem, bowiem w ramach wymienionych typów regionów mogą występować różne kombinacje proporcji między produkcją przemysłową a produkcją rolniczą, posiada on jednak pewne znaczenie porządkujące.

Tabela 3

Zmiany w stosunku wartości globalnej przemysłu do wartości produkcji globalnej rolnictwa w regionie lubelskim w latach 1950—1970

Lata	Produkcja globalna przemysłu (w mld zł)	Produkcja globalna rolnictwa (w mld zł)	Stosunek produkcji globalnej przemysłu do produkcji globalnej rolnictwa w procentach (produkcja globalna rolnictwa=100)
1950	2,4	14,7	16,3
1955	6,5	16,1	40,3
1960	13,2	19,3	68,4
1965	22,1	21,4	103,2
1970	36,3	25,1	144,6

Zmiany w stosunku wartości produkcji globalnej przemysłu do wartości produkcji globalnej rolnictwa w latach 1950—1970 obrazują dane zawarte w tabeli 3¹⁸. Wynika z nich — jeśli pominąć zniekształcający wpływ cen — że stosunek ten zmienił się w przybliżeniu jak następuje:

1950 — 1 : 6,1

1955 — 1 : 2,4

1960 — 1 : 1,4

1965 — 1 : 0,9

1970 — 1 : 0,6

Region lubelski przeżywał w omawianym okresie proces niezwykle

¹⁸ Tamże oraz „Rocznik Statystyczny. 1966”, s. 123. Obliczenia i szacunki własne. Dane dla roku 1970 według założeń planu pięcioletniego na lata 1966—1970.

istotnych przeobrażeń strukturalnych w produkcji społecznej i stopniowo przekształcał się z regionu typowo rolniczego — z dominującym udziałem rolnictwa w strukturze produkcji społecznej i w strukturze zatrudnienia — w region rolniczo-przemysłowy, o wzrastającym stopniowo udziale i roli przemysłu w wytwarzanej produkcji i dochodzie społecznym oraz w zatrudnieniu.

Dzięki wyższej dynamice wzrostu produkcji przemysłowej, w porównaniu z dynamiką wzrostu produkcji rolnej, proporcje między wartością produkcji globalnej rolnictwa a wartością produkcji globalnej przemysłu zmieniały się systematycznie na korzyść produkcji przemysłowej. Już w roku 1965 wartość globalnej produkcji przemysłowej przekroczyła o 3,2% wartość produkcji rolnej.

Ścisła zależność między rozwojem przemysłu i całej gospodarki narodowej a rozwojem rolnictwa wymaga utrzymania odpowiednich proporcji między przemysłem a rolnictwem, zarówno w skali kraju jak i w skali poszczególnych regionów. Dalsze uprzemysłowienie regionu lubelskiego posiada ogromne znaczenie także z punktu widzenia zabezpieczenia sprzyjających warunków dla rozwoju rolnictwa. Uprzemysłowienie stwarza bazę dla technicznej rekonstrukcji rolnictwa, umożliwia zaopatrzenie rolnictwa w narzędzia i maszyny rolnicze, materiały budowlane, nawozy sztuczne itd. W warunkach regionu lubelskiego szczególnie istotne znaczenie posiada przyspieszenie rozwoju przemysłu rolno-spożywczego, który stwarza możliwości zbytu i efektywnego przetwórstwa na miejscu surowców pochodzenia rolniczego, sprzyja intensyfikacji rolnictwa i podnoszeniu kultury rolnej w gospodarstwach indywidualnych.

Uprzemysłowienie jest również głównym czynnikiem pobudzającym wzrost zatrudnienia poza rolnictwem i uwalnia rolnictwo od nadmiaru rąk do pracy, stwarzając warunki dla szerszego stosowania mechanizacji i wzrostu poziomu technicznego produkcji rolnej, a także dla wzrostu wydajności pracy ludności czynnej zawodowo w rolnictwie. Można więc ogólnie powiedzieć, że od dalszego uprzemysłowienia kraju i szybszego, niż średnio w kraju, rozwoju przemysłu w obrębie regionu lubelskiego zależy dalszy postęp w rolnictwie lubelskim, a w szczególności możliwości wzrostu i intensyfikacji produkcji rolnej, podnoszenia poziomu technicznego rolnictwa i poziomu kultury rolnej, a także możliwości dalszego wzrostu wydajności pracy w rolnictwie.

Ogólną tendencją rozwoju i przemian strukturalnych w gospodarce, znajdującą również odbicie — na razie jeszcze stosunkowo słabsze niż w innych regionach — w gospodarce regionu lubelskiego, jest stały wzrost udziału przemysłu w produkcji globalnej i czystej oraz w zatrudnieniu i równoczesny spadek udziału w niej rolnictwa. Jeśli przyjąć, że w latach 1966—1970 i w dalszej perspektywie, utrzyma się wysokie tempo wzrostu produkcji przemysłowej oraz utrzymają się duże napiętości w tempie wzrostu produkcji przemysłowej i produkcji rolnej, udział przemysłu w produkcji i dochodzie społecznym regionu lubelskiego będzie wzrastać, zaś udział rolnictwa będzie zmniejszać się. Będzie to powodowało dalsze zmiany w proporcjach strukturalnych, szczególnie w proporcjach między produkcją przemysłową a produkcją rolniczą, między zatrudnieniem w przemyśle a zatrudnieniem w rolnictwie. Tego typu przekształcenia strukturalne stanowią wyraz postępu ekonomicznego i są

nieodłącznie związane z procesem przeobrażania się gospodarki typu rolniczego w gospodarkę rolniczo-przemysłową, a następnie w przemysłowo-rolniczą.

III

Istotnym aspektem przemian w ogólnej strukturze społeczno-gospodarczej dokonujących się w wyniku stopniowej realizacji podstawowego zadania okresu przejściowego od kapitalizmu do socjalizmu — zadania uspołeczniania środków produkcji we wszystkich działach i gałęziach gospodarki narodowej oraz pod wpływem socjalistycznej industrializacji regionu, są zmiany w stosunkach własnościowych oraz w strukturze agrarnej. Problemy te — ze względu na brak porównywalnych danych i potrzebę dokładniejszych badań — wykraczają poza cele i ramy niniejszego opracowania i zostaną w nim podjęte jedynie w aspekcie najbardziej ogólnym.

Pod względem struktury własności środków produkcji, określającej typ gospodarki w sensie społeczno-ustrojowym¹⁴, gospodarkę regionu lubelskiego, podobnie jak gospodarkę całego kraju, można by określić obecnie jako gospodarkę charakteryzującą się przejściowym, mieszanym układem struktury własnościowej, który jest typowy dla wieloukładowej gospodarki okresu przejściowego od kapitalizmu do socjalizmu. Głównymi formami własności środków produkcji w pozarolniczych działach gospodarki były i pozostają własność państwowa i własność spółdzielcza. Natomiast w rolnictwie główną formą własności jest nadal własność prywatna.

W gospodarce uspołecznionej regionu lubelskiego pracowało w 1965 r. 95,2% ogółu zatrudnionych¹⁵. Zwraca jednak uwagę fakt, że udział pracowników najemnych, zatrudnionych w gospodarce nieuspołecznionej, w ogólnej liczbie zatrudnionych w gospodarce regionu zwiększył się z 2,8% w 1955 r. do 4,8% w 1965 r. i był ponad dwukrotnie wyższy niż średnio w kraju. Natomiast udział zatrudnionych w prywatnym przemyśle w ogólnej liczbie zatrudnionych w przemyśle zmniejszył się z 2,8% w 1955 r. do 1,3% w 1965 r. Prócz tego udział zatrudnionych w przemyśle spółdzielczym (21% ogółu zatrudnionych) był na Lubelszczyźnie znacznie wyższy niż średnio w kraju (12% ogółu zatrudnionych). Udział gospodarstw indywidualnych w zagospodarowaniu użytków rolnych wynosił na Lubelszczyźnie 96,1% (średnio w kraju 85%), udział spółdzielni produkcyjnych — 0,7% (średnio w kraju — 1,1%), zaś udział PGR — 3% (średnio w kraju 13,3%)¹⁶.

Jak wynika z powyższego struktura własności i użytkowania ziemi w regionie lubelskim, mimo zmian, które nastąpiły w latach powojennych, charakteryzuje się większą od średniej krajowej przewagą prywatnej własności ziemi i gospodarki indywidualnej oraz mniejszym udziałem własności społecznej, gospodarki spółdzielczej i państwowej.

Można więc stwierdzić, że jedną z cech charakterystycznych struktury własnościowej regionu lubelskiego jest nadal stosunkowo znacznie

¹⁴ Por. B. Minc *Postęp ekonomiczny*. Warszawa 1967, s. 99.

¹⁵ „Rocznik Statystyczny Województwa Lubelskiego. 1966”, s. 61.

¹⁶ „Rocznik Statystyczny. 1966”, s. 229.

większy niż średnio w kraju oraz w innych regionach, udział własności prywatnej środków produkcji oraz gospodarki nieuspołecznionej, zarówno w rolnictwie, jak i poza rolnictwem.

Ważkim i istotnym problemem zmian struktury własności w regionie lubelskim jest problem ewolucji struktury agrarnej, a zwłaszcza problem ewolucji struktury indywidualnych gospodarstw chłopskich. Jest to problem niezwykle skomplikowany, kontrowersyjny i wciąż jeszcze niedostatecznie zbadany.

Dane statystyczne publikowane przez Główny i Wojewódzki Urząd Statystyczny nie dają dokładnego obrazu rzeczywiście zachodzących zmian w liczbie i strukturze gospodarstw chłopskich. Nie można też przyjmować bezkrytycznie wyników badań Instytutu Ekonomiki Rolnej oraz opartych na tych materiałach analiz procesów struktury agrarnej, szczególnie zaś wysuwanych na podstawie takich analiz wniosków ogólnych¹⁷. Zdając sobie sprawę z istotnych mankamentów publikowanych danych statystycznych, dotyczących zmian w strukturze agrarnej, posługujemy się nimi dla zobrazowania przynajmniej najbardziej ogólnych, najłatwiej dostrzegalnych zmian w strukturze indywidualnych gospodarstw chłopskich nie pretendując do dokładności ani do wyczerpującego ujęcia zagadnienia.

Jak wiadomo rewolucyjne przeobrażenia dokonane w pierwszych latach władzy ludowej przyczyniły się do częściowego zaspokojenia głodu ziemi i złagodzenia problemu przeludnienia agrarnego w skali całego kraju. Znalazło to swój wyraz również na Lubelszczyźnie. Głównymi czynnikami, które przyczyniły się do zahamowania procesów rozdrabniania drobnej własności i gospodarki chłopskiej w regionie lubelskim były w tym okresie: reforma rolna, akcja przesiedleńcza i osadnictwo na Ziemiach Zachodnich i Północnych, repatriacja ludności ukraińskiej do ZSRR oraz odpływ ludności i siły roboczej do innych regionów kraju.

W latach 1950—1965 następował dalszy odpływ ludności ze wsi w wyniku wzrostu zatrudnienia poza rolnictwem na terenie regionu

Tabela 4
Zmiany w ilości gospodarstw indywidualnych regionu lubelskiego w poszczególnych grupach obszarowych w latach 1950—1965 (w procentach, 1950 r. = 100)

Gospodarstwa o powierzchni ogól- nej (w ha)	1950	1960	1965	Przyrost lub spadek w 1965 r. w stosunku do 1950 r.
Ogółem	100	108,3	116,6	+16,6
0,1 — 0,5	100	152,7	177,0	+77,0
0,5 — 2	100	137,4	182,9	+82,9
2 — 5	100	114,4	115,0	+15,0
5 — 7	100	95,7	95,7	— 4,3
7 — 10	100	93,8	92,1	— 7,9
10 i więcej	100	81,1	80,3	—19,7

¹⁷ Por. A. Szemberg *Struktura agrarna w Polsce Ludowej i jej ewolucja w ostatnim dziesięcioleciu*. „*Ekonomista*” 1964 nr 5 oraz inne prace tej Autorki.

lubelskiego oraz wchłonięcia części nadwyżek siły roboczej przez inne, bardziej uprzemysłowione regiony kraju, co ograniczało i hamowało procesy działań rodzinnych i rozdrabniania gospodarki chłopskiej. Jednak odpiływ ludności ze wsi lubelskiej, dokonujący się pod wpływem oddziaływania wymienionych czynników, nie wyeliminował zjawiska rozdrabniania gospodarstw, co w konsekwencji prowadziło do stopniowego pogarszania się struktury agrarnej. Zmiany w tej dziedzinie obrazują dane zawarte w tabelach 4¹⁸ i 5¹⁹.

Dane zawarte w tabeli 4 wskazują na przeciwstawne tendencje w zmianach liczebności gospodarstw mniejszych i większych. O ile w grupach obszarowych do 5 ha następował, według tych danych, wzrost liczby gospodarstw, przy tym przyrost w poszczególnych grupach był różny, to w grupach obszarowych powyżej 5 ha następował spadek (również nierównomiernie). Zachodziły więc zmiany strukturalne, których najistotniejszą cechą jest postępujący proces rozdrabniania gospodarstw chłopskich. Jeśli nawet przyjmiemy, że wzrost liczby gospodarstw powstaje także w wyniku tworzenia się znacznej liczby działek nierolniczych, np. wskutek tzw. fikcyjnych podziałów, w wyniku zwiększania się liczebności warstwy chłopów-robotników itd., to uwzględnienie tych faktów nie może, jak sądzę, stanowić podstawy do negowania procesów rozdrabniania gospodarstw i pogarszania ich struktury, do pomniejszania coraz mocniej dających o sobie znać negatywnych skutków ekonomicznych i społecznych tych procesów. Próby zahamowania tych procesów w drodze przedsięwzięć administracyjnych nie mogą być w pełni skuteczne i prowadzić do zadawalających rezultatów dopóki zachowają się na wsi istniejące stosunki społeczno-ekonomiczne, oparte na prywatnej własności ziemi oraz indywidualnej gospodarce chłopskiej.

Tabela 5

Zmiany w strukturze indywidualnych gospodarstw rolnych regionu lubelskiego w latach 1950—1965

Lata	Ogółem	Gospodarstwa o powierzchni					
		0,1—0,5	0,5—2	2—5	5—7	7—10	10 i więcej
Liczba gospodarstw w odsetkach							
1950	100,0	2,2	14,3	42,9	19,6	13,4	7,3
1960	100,0	3,1	18,1	44,1	17,6	11,6	5,5
1965	100,0	3,3	22,4	42,3	16,4	10,6	5,0
Powierzchnia ogólna w odsetkach							
1950	100,0	0,1	3,8	30,1	23,7	22,4	19,9
1960	100,0	0,2	5,2	33,8	23,3	21,5	16,0
1965	100,0	0,2	6,7	34,3	22,8	20,6	15,4

¹⁸ Według danych Narodowego Spisu Powszechnego z roku 1950 i 1960. Dane dla roku 1965 ustalone na podstawie wyników spisu czerwcowego.

¹⁹ „Rocznik Statystyczny Województwa Lubelskiego. 1966”, s. 268.

Jak wynika z danych tabeli 5 odsetek działek i gospodarstw o powierzchni do 2 ha zwiększył się z 16,5% w 1950 r. do 21,2% w 1960 i 25,7% w 1965 r., zaś odsetek działek i gospodarstw o powierzchni do 5 ha zwiększył się z 59,4% w 1950 r. i 65,3% w 1960 r. i do 68% w 1965 roku. Dla porównania warto przypomnieć, że w 1931 r. odsetek gospodarstw o powierzchni do 2 ha wynosił 18,4%, zaś odsetek gospodarstw o powierzchni do 5 ha — 60,8%²⁰. Udział gospodarstw o powierzchni ponad 5 ha zmniejszył się z 40,6% w 1950 r. i 34,7% w 1960 r. do 32,0% w 1965 r. Jeśli w 1950 r. na gospodarstwa o powierzchni ponad 5 ha przypadało 66,0% ogólnej powierzchni gruntów, to w 1960 r. już tylko 60,8%, a w roku 1965 — 58,8%.

Rozdrobnienie gospodarstw chłopskich w regionie lubelskim (jeśli nawet pominąć działki o powierzchni do 0,5 ha i uznać je za nierolnicze) jest, w świetle danych statystyki masowej, znacznie większe niż przeciętnie w kraju. Szczególnie wysoki jest udział — w porównaniu ze średnimi odsetkami ogólnokrajowymi — gospodarstw w grupie obszarowej od 2 do 5 ha. Podczas gdy np. w kraju gospodarstwa tej grupy stanowiły w 1960 r. 30,4% ogólnej liczby gospodarstw i zajmowały 21,7% ogólnej powierzchni gospodarstw indywidualnych, to w regionie lubelskim stanowiły one 44,1% ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych i zajmowały ok. 34% ogólnej powierzchni gospodarstw chłopskich. Odsetek gospodarstw do 5 ha był więc na Lubelszczyźnie wyższy niż średnia krajowa, zaś odsetek gospodarstw o powierzchni ponad 5 ha był znacznie niższy niż średnio w kraju. Również znacznie niższy niż w kraju był w Lubelskiem odsetek gospodarstw o powierzchni do 10 ha, natomiast prawie dwukrotnie niższy niż w kraju był odsetek gospodarstw o powierzchni ponad 10 ha.

Występują także znaczne różnice, nierównomierności i dysproporcje w zakresie wyposażenia gospodarstw różnych grup obszarowych w siłę pociągową, zwierzęta gospodarskie, maszyny i narzędzia rolnicze. Podobna sytuacja panuje w strukturze zasiewów i wydajności z ha, towarowości produkcji itp. Należy także zwrócić uwagę na występujące w obrębie regionu lubelskiego zjawisko stosunkowo dużego zróżnicowania przestrzennego w strukturze agrarnej i w całej strukturze społeczno-ekonomicznej wsi. Jest to zresztą problem wymagający odrębnego i szczegółowego badania. W tym miejscu można jedynie zauważyć, że z danych o strukturze gospodarstw w przekroju powiatowym na rok 1965²¹ wynika, iż stosunkowo najwyższy stopień rozdrobnienia (największe odsetki gospodarstw o powierzchni do 5 ha) występuje kolejno w powiatach: lubelskim, krasnostawskim, bychawskim, bełżyckim, kraśnickim, opolskim, zamojskim. Największe odsetki gospodarstw większych (o powierzchni ponad 5 ha) występują w powiatach: Włodawa, Biała Podlaska, Biłgoraj, Łuków, Radzyń Podlaski, Parczew. Są to jednocześnie powiaty o stosunkowo najsłabszych glebach i najmniejszej gęstości zaludnienia.

²⁰ „Mały Rocznik Statystyczny. 1939”, s. 68.

²¹ Por. „Rocznik Statystyczny Województwa Lubelskiego. 1966”, s. 269.

IV

Wraz z rozpoczęciem uprzemysłowienia i przyspieszeniem rozwoju gospodarczego regionu lubelskiego zaczęły dokonywać się także istotne przeobrażenia w strukturze zatrudnienia. Struktura zatrudnienia stanowi ważny przekrój ogólnej struktury społeczno-ekonomicznej i przesłedzenie głównych kierunków i tendencji jej zmian jest z tego punktu widzenia celowe i interesujące.

Wzrost stopnia uprzemysłowienia regionu lubelskiego na tle ogólnokrajowym można charakteryzować za pomocą różnych wskaźników. Posłużymy się tutaj wskaźnikami udziału zatrudnionych w przemyśle i budownictwie w ogólnej liczbie ludności, które mogą stanowić punkt wyjścia dla dalszych rozważań charakteryzujących zmiany w strukturze zatrudnienia (tabela 6²²).

Tabela 6

Stosunek liczby zatrudnionych w przemyśle i budownictwie do ogólnej liczby ludności (w procentach)

Wyszczególnienie	1950	1955	1960	1965	1970
Polska	10,1	12,5	13,2	14,7	15,2
Region lubelski	2,8	4,9	5,7	7,5	9,8

Dane zawarte w tabeli 6 — jeśli potraktować je jako mierniki wzrostu stopnia uprzemysłowienia — wskazują zarówno na duży postęp w stosunku do okresu wyjściowego, jak i na utrzymujące się wciąż nadmierne różnice między stopniem uprzemysłowienia regionu lubelskiego a stopniem uprzemysłowienia kraju. Różnice te zmniejszają się wprawdzie systematycznie, ale — jak wynika z powyższych danych — są wciąż jeszcze zbyt duże i utrzymują się, przy zachowaniu dotychczasowego tempa zmian, także po 1970 r. co oznacza, że wysiłki mające na celu utrzymanie wysokiego tempa rozwoju przemysłu na Lubelszczyźnie muszą być kontynuowane także w następnej pięcioletce.

Bardziej ogólnymi miernikami osiągniętego poziomu rozwoju ekonomicznego oraz postępu osiągniętego w zakresie przebudowy struktury społeczno-gospodarczej są wskaźniki charakteryzujące zmiany w stosunku między liczbą pracowników zatrudnionych w całej gospodarce a ogólną liczbą ludności oraz w stosunku między liczbą zatrudnionych a liczbą ludności w wieku zdolności do pracy. Stosunek liczby zatrudnionych do ogólnej liczby ludności wyrażony w procentach (tzw. stopa zatrudnienia) zwiększył się w regionie lubelskim z 9,6% w 1950 r. do 18,0% w 1965 r. i 22,1% w 1970 r. (według planu). Wskaźniki te wprawdzie stopniowo zbliżają się do przeciętnych wskaźników ogólnokrajowych, ale rozpiętości są wciąż jeszcze nadmierne (wskaźniki ogólnokrajowe).

²² Obliczono na podstawie danych zawartych w „Roczniku Statystycznym” za odpowiednie lata oraz w materiałach Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie.

nokrajowe wynosiły: 17,9% w 1950 r., 28,8% w 1965 r. i 31,7% planowane dla 1970 r.). Potwierdzają to dane zawarte w tabeli 7²³, jednakże rozpiętości między poziomem rozwoju ekonomicznego kraju i regionu lubelskiego wyrażane za pomocą wymienionych wskaźników są mniejsze niż rozpiętości w poziomie uprzemysłowienia.

Tabela 7
Stosunek liczby zatrudnionych w gospodarce narodowej do liczby ludności w wieku zdolności do pracy (w procentach)

Wyszczególnienie	1950	1965	1970
Polska	33,9	52,2	57,4
Region lubelski	16,9	34,2	37,6

Przechodząc do zmian w strukturze zatrudnienia w latach 1950—1965 i 1950—1970 spróbujemy przedstawić je z kilku różnych punktów widzenia, uwzględniając w szczególności: 1 — strukturę zatrudnienia według działów gospodarki narodowej, 2 — strukturę zatrudnienia w podziale na sferę produkcji materialnej i sferę nieprodukcyjną, 3 — strukturę zatrudnienia z punktu widzenia podziału zatrudnionych według sektorów (stref) ekonomicznych.

Zróżnicowanie w dynamice wzrostu zatrudnienia w poszczególnych działach i gałęziach gospodarki spowodowało w omawianym okresie istotne przekształcenia w strukturze zatrudnienia według działów gospodarki narodowej, co obrazują dane tabeli 8²⁴.

Tabela 8
Zmiany w strukturze zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej (poza rolnictwem) regionu lubelskiego według działów gospodarki narodowej (w procentach)

Wyszczególnienie	1950	1955	1960	1965	1970
Zatrudnienie ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:					
przemysł	25,9	30,6	32,6	34,7	36,4
budownictwo	9,2	14,8	12,9	13,1	11,8
transport i łączność	12,1	12,3	14,7	14,0	12,7
obróć towarowy	13,2	15,8	15,5	12,9	12,4
gospodarka komunalna i mieszkaniowa	0,7	1,2	2,1	2,5	3,0
urządzenia socjalne i kulturalne	14,4	14,6	15,1	15,0	15,4
administracja i pozostałe	18,1	10,7	7,1	7,6	8,3

²³ Materiały Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie oraz szacunki własne.

²⁴ „Rocznik Statystyczny Województwa Lubelskiego. 1966”, s. 68; materiały Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie. Dane dla roku 1970 według założeń planu na lata 1966—1970.

Świadczą one o znacznym postępie w przebudowie struktury zatrudnienia osiągniętym w latach 1950—1965, co znalazło przede wszystkim wyraz we wzroście udziału zatrudnionych w przemyśle i budownictwie w ogólnej liczbie zatrudnionych. Jednak zarówno wskaźniki z 1965 r. jak też z 1970 r. dotyczące udziału zatrudnionych w przemyśle w ogólnym zatrudnieniu poza rolnictwem są znacznie mniejsze niż średnio w kraju. Odsetek zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej poza rolnictwem, w stosunku do ogólnej liczby ludności, wzrasta na terenie regionu z 8% w 1950 r. do 15,7% w 1965 r. i 18,6% w 1970 r.

Chociaż kierunek zmian strukturalnych w zatrudnieniu był w regionie lubelskim podobny jak w kraju, to jednak układ proporcji charakteryzujących strukturę znacznie jeszcze odbiega od ogólnokrajowych, co wynika ze znacznego opóźnienia Lubelszczyzny w rozwoju ekonomicznym i przebudowie struktury społeczno-gospodarczej. W przekroju przestrzennym w strukturze zatrudnionych według działów gospodarki narodowej istnieje w obrębie regionu duże zróżnicowanie, występują nierównomierności i dysproporcje, szczególnie jeśli chodzi o udział zatrudnionych w przemyśle i budownictwie w ogólnej liczbie zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej. Udział zatrudnionych w przemyśle wynosił np. w 1965 r. średnio w całym regionie 34,7%, podczas gdy w powiecie Janów Lubelski (najniższy odsetek w obrębie regionu) — 12,1%, zaś w powiecie Lublin (najwyższy odsetek w regionie) — 65,4%.

W zmianach w strukturze zatrudnienia według sfer ekonomicznych (sfera produkcji materialnej i sfera nieprodukcyjna) można zaobserwować w omawianym okresie następujące cechy charakterystyczne: 1 — udział pracujących w dziedzinie wytwarzania materialnych elementów bogactwa społecznego (rolnictwo-przemysł i budownictwo), czyli we właściwej produkcji materialnej, w ogólnej liczbie ludności zawodowo czynnej wykazywał zarysowującą się powoli tendencję spadkową (89,6% w 1950 r., 86,5% w 1960 r., 84,7% w 1965 r. i 83,2% w 1970 r.), ale wciąż jeszcze był bardzo wysoki, wyższy niż średnio w kraju i regionach uprzemysłowionych; 2 — region lubelski, jako region słabo rozwinięty

Tabela 9

Zmiany udziału pracujących (zawodowo czynnych) w sferze produkcji materialnej i w sferze nieprodukcyjnej w ogólnej liczbie czynnych zawodowo w gospodarce regionu lubelskiego (w procentach)

Wyszczególnienie	1950	1960	1965	1970
Czynni zawodowo — ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:				
w sferze produkcji materialnej	94,2	93,5	92,3	91,2
w sferze nieprodukcyjnej	5,8	6,5	7,7	8,8
w tym:				
w usługach typu administracyjnego	2,4	3,9	4,9	5,9
w usługach typu konsumpcyjnego	3,4	2,6	2,6	2,9

gospodarczo i słabo uprzemysłowiony, charakteryzował się (ze względu na wysoki udział czynnych zawodowo w nieuspołecznionym rolnictwie) znacznie wyższym niż średnio w skali ogólnokrajowej, udziałem sfery produkcji materialnej w ogólnej liczbie ludności zawodowo czynnej i równocześnie niższym udziałem sfery nieprodukcyjnej; 3 — również w regionie lubelskim zaczyna stopniowo zarysowywać się, na razie jeszcze słabiej niż w skali ogólnokrajowej, ogólna tendencja charakterystyczna dla współczesnych przeobrażeń w strukturze zatrudnienia i wyrażająca się w zmniejszaniu się udziału pracujących (zawodowo czynnych) w sferze produkcji materialnej oraz we wzroście udziału pracujących (zawodowo czynnych) w sferze nieprodukcyjnej; 4 — w obrębie sfery nieprodukcyjnej zaczyna zarysowywać się, niezbyt jeszcze wyraźnie, tendencja wzrostu udziału pracujących (zawodowo czynnych) w usługach typu konsumpcyjnego i relatywnego spadku udziału pracujących w usługach typu administracyjnego (patrz dane zawarte w tabeli 9²⁵).

Ogólnie biorąc, można powiedzieć, że występujące w warunkach współczesnych i uwarunkowane współczesnym poziomem rozwoju sił wytwórczych oraz nauki i techniki, postępowe procesy przeobrażeń strukturalnych w podziale pracy społecznej między sferą produkcji materialnej i sferą nieprodukcyjną stanowiące, po osiągnięciu określonego poziomu uprzemysłowienia, ogólną prawidłowość rozwoju społeczno-ekonomicznego, są w obrębie regionu lubelskiego poważnie opóźnione. Znajdują się one dopiero w stadium początkowym, co ma swój wyraz w proporcjach strukturalnych typowych dla krajów i regionów najslabiej rozwiniętych, właściwie w znacznej mierze posiadających jeszcze przedprzemysłowe struktury społeczno-ekonomiczne.

Należy także zdawać sobie sprawę z tego, że również pod tym względem istniało i istnieje w obrębie regionu duże zróżnicowanie w przekroju przestrzennym i układ odpowiednich proporcji w wielu najslabiej uprzemysłowionych powiatach znacznie odbiega od proporcji strukturalnych charakteryzujących region lubelski jako całość.

Tabela 10
Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej regionu lubelskiego
według sektorów (stref) ekonomicznych (w procentach)

Wyszczególnienie	1950	1960	1965	1970
Zatrudnienie ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:				
sektor I (rolnictwo i leśnictwo)	13,6	8,1	8,0	8,4
sektor II (przemysł i budownictwo)	30,4	41,8	44,0	44,2
sektor III (szeroko rozumiane usługi)	56,0	50,0	48,0	47,4

²⁵ Dane za lata 1950 i 1960 zaczerpnięto z materiałów spisów powszechnych; dane dotyczące 1965 i 1970 r. ustalono szacunkowo na podstawie materiałów Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie.

Ewolucję struktury społeczno-gospodarczej można scharakteryzować także w oparciu o badanie i porównywanie zmian w proporcjach podziału zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej oraz zawodowo czynnych w całej gospodarce według sektorów (stref) ekonomicznych²⁶.

W obrębie gospodarki uspołecznionej dokonują się w latach 1950—1970 istotne zmiany w podziale zatrudnionych między sektory (strefy) ekonomiczne (tabela 10²⁷). Znalazły one wyraz we wzroście udziału zatrudnionych w sektorze II (przemysł i budownictwo) oraz w zmniejszeniu się udziału zatrudnionych w sektorze I (rolnictwo i leśnictwo) a także w sektorze III (usługi).

Zmiany dokonujące się w ramach gospodarki uspołecznionej nie są jednak wystarczająco reprezentatywne dla uchwycenia całokształtu przeobrażeń strukturalnych w podziale pracy społecznej z rozpatrywanego punktu widzenia, gdyż w warunkach regionu lubelskiego obejmują zaledwie ok. 1/3 ogólnej liczby pracujących (czynnych zawodowo) w gospodarce regionu. Biorąc pod uwagę ogólną liczbę ludności pracującej (zawodowo czynnej) stwierdzamy, że układ proporcji między sektorami (strefami) jest inny (tabela 11²⁸).

Tabela 11

Ludność czynna zawodowo regionu lubelskiego według sektorów (stref) ekonomicznych (w procentach)

Wyszczególnienie	1950	1960	1965	1970
Czynni zawodowo ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:				
sektor I	83,8	75,2	70,8	66,6
sektor II	5,8	11,2	14,1	16,5
sektor III	10,4	13,7	15,1	16,9

Z punktu widzenia proporcji w strukturze zatrudnionych, lub czynnych zawodowo w poszczególnych regionach, można podzielić te regiony na kilka grup, albo typów, w zależności od udziału zatrudnionych lub czynnych zawodowo w różnych sektorach ekonomicznych. A. Rajkiewicz²⁹ wyróżnia np. „dziewięć typów obszarów o różnych układach proporcji zatrudnienia” według sektorów ekonomicznych: przemysłowy, przemysłowo-rolny, przemysłowo-usługowy, rolny, rolno-przemysłowy, usługowo-rolny. Z danych zawartych w tabeli 11 wynika, że układ pro-

²⁶ Por. A. Rajkiewicz *Zatrudnienie w Polsce Ludowej w latach 1950—1970. Dynamika i struktura*. Warszawa 1965, s. 171 i nast.

²⁷ Opracowano na podstawie „Rocznika Statystycznego Województwa Lubelskiego. 1966”, s. 68 oraz materiałów Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie.

²⁸ Dane za lata 1950 i 1960 ustalone na podstawie materiałów spisów powszechnych; dane dla lat 1965 i 1970 ustalono szacunkowo na podstawie materiałów Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie.

²⁹ A. Rajkiewicz *Polityka zatrudnienia a programowanie zmian w rozmieszczeniu sił wytwórczych w gospodarce socjalistycznej*. W: *Teoretyczne problemy rozmieszczenia sił wytwórczych*. Warszawa 1965, s. 172.

porcji w podziale czynnych zawodowo według sektorów w regionie lubelskim nie mieści się w powyższym schemacie klasyfikacyjnym, gdyż może on odnosić się do obszarów bardziej niż region lubelski rozwiniętych i posiadających bardziej zróżnicowaną strukturę zatrudnienia. Obszar rolny w owym schemacie klasyfikacyjnym charakteryzuje się następującymi proporcjami: udział sektora I w stosunku do ogółu zawodowo czynnych wynosi 50%, sektora II — 25%, sektora III — 25%. A zatem region lubelski, gdzie w 1965 r. w sektorze I pracowało ponad 70% ogółu zawodowo czynnych i tylko 14% w sektorze II oraz 15% w sektorze III, charakteryzował się nadal proporcjami typowymi dla regionów wybitnie rolniczych, ekonomicznie zacofanych, o nierozwiniętej i bardzo słabo jeszcze zróżnicowanej, przedprzemysłowej właściwie, strukturze podziału pracy społecznej między sektory (strefy) ekonomiczne. W granicach przyjętych, zgodnie z powyższą klasyfikacją, dla obszarów rolnych lub rolno-usługowych struktura pracujących regionu lubelskiego utrzyma się — jak wynika z przytoczonych wskaźników — jeszcze stosunkowo długo. Mimo tendencji spadkowej udziału pracujących w sektorze I (rolnictwo i leśnictwo), która znalazła wyraz w tym, że odsetek pracujących w tym sektorze zmniejszył się w 1965 r. o trzynaście punktów w porównaniu z 1950 r., a do 1970 r. zmniejszy się o dalsze prawie dwa punkty, udział ten jest wciąż jeszcze nadmiernie wysoki, znacznie przekracza średni wskaźnik ogólnokrajowy i kształtował się w 1965 r. mniej więcej na poziomie istniejącym w Polsce międzywojennej w 1931 r. Świadczy to o jaskrawie wyrażonym względnym zacofaniu struktury zatrudnienia w gospodarce regionu w porównaniu z regionami uprzemysłowionymi oraz z całym krajem.

V

Wzrost zatrudnienia poza rolnictwem, pogłębianie się społecznego podziału pracy, urbanizacja prowadziły do zmian w strukturze społecznej i zawodowej ludności, które również stanowią ważny aspekt przeobrażeń w ogólnej strukturze społeczno-gospodarczej regionu.

W sposób najbardziej syntetyczny charakteryzują te przeobrażenia wskaźniki udziału pracujących w rolnictwie w ogólnej liczbie zawodowo czynnych oraz wskaźniki udziału ludności utrzymującej się z rolnictwa w ogólnej liczbie ludności (tabela 12³⁰).

Tabela 12

Udział ludności zawodowo czynnej w rolnictwie w ogólnej liczbie ludności
zawodowo czynnej regionu lubelskiego (w procentach)

Wyszczególnienie	1950	1960	1965	1970
Ludność zawodowo czynna ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
Ludność zawodowo czynna w rolnictwie	83,4	74,6	70,0	65,5

³⁰ Opracowano na podstawie materiałów spisów powszechnych oraz Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 12 udział zawodowo czynnych w rolnictwie w ogólnej liczbie ludności zawodowo czynnej zmniejszył się w latach 1950—1965 o 13,4 punktów, zaś w latach 1950—1970 zmniejszył się prawdopodobnie o prawie 18 punktów. W dalszym ciągu jednak udział ten jest wyższy niż w kraju i — jak się wydaje — nadmiernie wysoki.

Tabela 13

Ludność regionu lubelskiego według źródeł utrzymania

Wyszczególnienie	1950	1960	1965	1970
Ludność rolnicza (w tysiącach osób)	1223,1	1203,7	1199,0	1134,0
Wskaźniki wzrostu (1950 = 100)	100,0	98,4	97,8	92,7
Ludność rolnicza (w odsetkach) w stosunku do ludności ogółem	75,5	66,8	63,0	58,4
Liczba ludności rolniczej na 100 ha użytków rolnych	66	67	67	63
Ludność pozarolnicza (w tysiącach osób)	327,0	597,7	702,5	807,0
Wskaźniki wzrostu (1950 = 100)	100,0	182,7	214,8	246,8
Ludność pozarolnicza (w odsetkach) w stosunku do ludności ogółem	23,5	33,2	37,0	41,6

Dane tabeli 13³¹ wykazują, że w omawianym okresie zaszły także istotne zmiany w układzie proporcji charakteryzujących strukturę ludności regionu lubelskiego według źródeł utrzymania. Miarą postępu w tej dziedzinie jest to, że udział ludności utrzymującej się z rolnictwa w ogólnej liczbie ludności zmniejszył się w latach 1950—1965 o 13,5 punktów. W dalszym ciągu jednak rolnictwo pozostawało głównym źródłem utrzymania ok. 2/3 ludności i region lubelski pozostawał w tym układzie w ramach najniższej struktury³². Dla porównania można wspomnieć, że odsetek ludności utrzymującej się z rolnictwa na Lubelszczyźnie w 1965 r. był wciąż jeszcze wyższy niż średnio w Polsce w 1931 r.

Pod względem wielkości zatrudnienia w rolnictwie na 100 ha użytków rolnych region lubelski należy do grupy regionów o relatywnie najwyższym zagęszczeniu ludności rolniczej i najwyższym zatrudnieniu w rolnictwie. Również pod tym względem istnieje w obrębie regionu

³¹ Obliczeń dokonano na podstawie danych ze spisów powszechnych oraz na podstawie obliczeń szacunkowych uzyskanych w oparciu o materiały Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie (dla lat 1965 i 1970).

³² Por. B. Mińc op. cit., s. 108.

duże zróżnicowanie w przekroju przestrzennym. Najwyższe stosunkowo wskaźniki posiadały powiaty: Krasnystaw, Janów Lubelski, Opole Lubelskie, Kraśnik, Bychawa; najniższe zaś powiaty: Włodawa, Parczew, Radzyń Podlaski, Biała Podlaska. W powiatach posiadających najwyższe wskaźniki zagęszczenia ludności rolniczej oraz zawodowo czynnej na 100 ha użytków rolnych występują nadal nadwyżki siły roboczej w rolnictwie.

Równoległe z omawianymi zmianami w strukturze społeczno-gospodarczej regionu dokonywała się także urbanizacja, prowadząca do zmian w podziale ludności na miejską i wiejską. Urbanizacja stanowi ważny aspekt przemian społeczno-ekonomicznych powstających pod wpływem socjalistycznej industrializacji. Postęp w dziedzinie urbanizacji Lubelszczyzny obrazują wskaźniki wzrostu ludności miejskiej (patrz tabela 1) oraz wskaźniki wzrostu udziału ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności (tabela 14³³).

Tabela 14
Zmiany w podziale ludności na wiejską i miejską (w procentach)

Wyszczególnienie	1950		1960		1965		1970	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Polska	39,0	61,0	48,3	51,7	49,7	50,7	51,5	48,5
Region lubelski	17,8	82,2	24,8	75,2	26,5	73,5	30,8	69,2

A — ludność miejska; B — ludność wiejska

Bardziej szczegółowy obraz zmian w strukturze społecznej i zawodowej ludności regionu lubelskiego zawierają dane tabeli 15³⁴. Pozwalają one wysunąć szereg wniosków w sprawie przeobrażeń struktury zawodowej i społecznej ludności, dokonujących się pod wpływem uprzemysłowienia.

Zmiany w tej dziedzinie, dokonane w obrębie regionu lubelskiego, w okresie socjalistycznej industrializacji, stanowiły duży krok naprzód w obliczonym na długi okres procesie stopniowej przebudowy ogólnej struktury społeczno-ekonomicznej, a na tym tle struktury społecznej i zawodowej ludności. Miarą tych przemian są nie tylko postępy w procesie przeobrażenia dotychczasowej, tradycyjnej, przedprzemysłowej gospodarki typu rolniczego w gospodarkę bardziej nowoczesną, najpierw rolniczo-przemysłową, a w perspektywie przemysłowo-rolniczą oraz odpowiednie zmiany w strukturze zatrudnienia i źródeł utrzymania ludności ze szczególnym uwzględnieniem proporcji podziału na ludność rolniczą i pozarolniczą. Przemiany strukturalne znajdują także wyraz w niezwykle ważnym procesie pogłębiania się społecznego podziału pracy i rozwoju specjalizacji zawodowej ludności zarówno przechodzącej

³³ Opracowano na podstawie danych zawartych w „Rocznikach Statystycznych” i „Rocznikach Statystycznych Województwa Lubelskiego” za odpowiednie lata.

³⁴ Opracowano na podstawie danych ze spisów powszechnych oraz materiałów Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Lublinie.

Tabela 15
Ludność czynna zawodowo regionu lubelskiego według działań gospodarki narodowej

Wyszczególnienie	Liczba zawodowo czynnych											
	1950		1960		1965		1970					
	A	B	A	B	A	B	A	B				
Zawodowo czynni ogółem	949,0	100,0	1015,7	100,0	1062,1	100,0	1145,1	100,0				
w tym:												
przemysł	42,5	4,5	84,8	8,3	110,6	10,5	145,5	12,7				
budownictwo	13,4	1,4	30,3	3,0	37,4	3,5	43,9	3,8				
rolnictwo i leśnictwo	795,0	83,8	763,7	75,3	751,6	70,8	762,8	66,6				
transport i łączność	16,0	1,7	33,4	3,3	42,0	4,0	46,9	4,1				
obróć towarowy	26,6	2,8	36,8	3,6	37,5	3,5	45,8	4,0				
gospodarka komunalna i mieszkniowa	2,7	0,3	5,2	0,5	7,5	0,7	11,4	1,0				
oświata, nauka i kultura	14,5	1,5	22,3	2,2	29,1	2,7	35,3	3,1				
ochrona zdrowia i opieka społeczna	5,8	0,6	12,4	1,2	15,7	1,5	20,1	1,8				
administracja i wymiar sprawiedliwości	22,5	2,4	11,4	1,1	12,2	1,1	11,3	1,0				
pozostałe	10,0	1,0	15,7	1,5	18,5	1,7	22,1	1,9				

A — w tysiącach;

B — w procentach

z rolnictwa do gałęzi pozarolniczych gospodarki, jak też ludności miejskiej dotychczas zawodowo niezaktywizowanej, a zwłaszcza kobiet. Oznacza to, że wraz z rozwojem industrializacji, pod wpływem wzrostu zapotrzebowania na siłę roboczą poza rolnictwem, rozwoju postępu technicznego, rozwoju oświaty i kultury oraz rozmaitych form kształcenia zawodowego i podnoszenia kwalifikacji ludzi dorosłych, już pracujących, dokonuje się proces różnicowania się struktury zawodowej ludności czynnej zawodowo poza rolnictwem. W miarę realizacji programu rekonstrukcji technicznej rolnictwa, rozwoju oświaty rolniczej i podnoszenia kultury rolnej, proces różnicowania się struktury zawodowej zaczyna obejmować stopniowo także rolnictwo, w którym wzrasta zatrudnienie pracowników o różnorodnych kwalifikacjach zawodowych, nie tylko o profilu rolniczym, lecz także w grupach zawodów inżynieryjno-technicznych, ekonomicznych i innych.

Charakteryzując proces różnicowania się struktury zawodowej ludności regionu lubelskiego posłużymy się — wobec braku bardziej dokładnych danych — danymi liczbowymi zawartymi w tabeli 15, które w ogólnych zarysach odzwierciedlają zachodzące zmiany. Według tych danych liczba zawodowo czynnych w rolnictwie i leśnictwie zmniejszyła się w latach 1950—1965 o 43,4 tysiąca osób czyli o 5,6%, zaś udział zawodowo czynnych w rolnictwie i leśnictwie w ogólnej liczbie ludności zawodowo czynnej zmniejszył się w tym okresie o 13 punktów (patrz tabela 15).

Równocześnie udział zawodowo czynnych w pozarolniczych działach gospodarki i kultury wzrastał w omawianym okresie jak następuje: w przemyśle — o 6 punktów; w budownictwie — o 2,1; w transporcie i łączności — o 2,3; w obrocie towarowym — o 0,7; w gospodarce komunalnej i mieszkaniowej — o 0,4; w oświacie nauce i kulturze o 1,2; w ochronie zdrowia i opiece społecznej — o 0,9; w pozostałych (instytucje finansowe, organizacje polityczne i społeczne) — o 0,7. Zmniejszył się natomiast o 1,3 punkta udział zawodowo czynnych w administracji i wymiarze sprawiedliwości. Jak wynika z tego stosunkowo największy wzrost udziału zawodowo czynnych poza rolnictwem miał miejsce w sferze produkcji materialnej, a więc w przemyśle, budownictwie oraz w transporcie, znacznie wolniej natomiast wzrastał udział zawodowo czynnych w działach zaliczanych do sfery usług.

Jeśli weźmiemy pod uwagę jedynie zmiany w strukturze zawodowo czynnych w sferze produkcji materialnej, rozumianej wąsko, czyli w samym procesie wytwarzania dóbr materialnych (rolnictwo, leśnictwo, przemysł i budownictwo), to można dostrzec, że udział zawodowo czynnych w rolnictwie i leśnictwie w ogólnej liczbie pracujących przy wytwarzaniu materialnych elementów bogactwa społecznego zmniejszył się w latach 1950—1965 z 93,5% do 83,6%, czyli o ok. 10 punktów, zaś udział przemysłu i budownictwa zwiększył się odpowiednio z 6,5% do 16,4%.

W przedstawianych zmianach w strukturze ludności zawodowo czynnej w gospodarce regionu lubelskiego w latach 1950—1965 znalazł odzwierciedlenie postęp osiągnięty w rozbudowie potencjału ekonomicznego, w zwiększaniu ilości i jakości trwałych środków produkcji i urządzeń tworzących tzw. ekonomiczną i społeczną infrastrukturę,

które stwarzały bazę materialno-techniczną warunkującą powstanie nowych proporcji, charakteryzujących ogólną strukturę społeczno-ekonomiczną oraz zmiany w strukturze zawodowej i społecznej ludności. Z przytoczonych danych wyraźnie wynika, że głównym czynnikiem dokonanych zmian było rozpoczęcie uprzemysłowienia regionu, które po- ciągnęło za sobą wzrost liczby i udziału czynnych zawodowo głównie w przemyśle i budownictwie, pogłębianie specjalizacji zawodowej siły roboczej funkcjonującej w sferze produkcji poza rolnictwem, a także częściowo w rolnictwie.

Tak więc przyspieszenie rozwoju ekonomicznego i rozpoczęcie uprzemysłowienia regionu lubelskiego, urbanizacja oraz dokonujące się przemiany społeczno-kulturalne i związane z nimi wzrost zatrudnienia w przemyśle, budownictwie, transporcie oraz w sferze usług nieprodukcyjnych zapoczątkowały długotrwały proces pogłębiania się społecznego podziału pracy, specjalizacji zawodowej i różnicowania się struktury zawodowej ludności. Znajduje to szcściowo odbicie w danych liczbowych dotyczących zmian w strukturze ludności zawodowo czynnej. Wraz z rozwojem nowych gałęzi przemysłu rosło zapotrzebowanie na robotników i pracowników coraz to nowych specjalności, nie znanych dotychczas w gospodarce regionu, zwiększała się ilość i różnorodność specjalizacji zawodowych i zawodów, zarówno wśród pracowników fizycznych jak i umysłowych.

Na zmiany w strukturze zawodowej i społecznej ludności regionu oddziaływały także dokonujące się równocześnie socjalistyczne przeobrażenia w dziedzinie stosunków społeczno-ekonomicznych, politycznych i kulturalnych, które były wyrazem stopniowej realizacji politycznych, ekonomicznych i społeczno-kulturalnych zadań okresu przejściowego od kapitalizmu do socjalizmu. Zmiany wynikające z realizacji programu budownictwa socjalistycznego nie przebiegały wprawdzie z równym natężeniem w ciągu całego omawianego okresu, ich nasilenie w poszczególnych latach i poszczególnych dziedzinach życia gospodarczego i społeczno-kulturalnego było niejednakowe. Jednak, biorąc ogólnie, mimo przejawów pewnych zahamowań i zastoju w realizacji niektórych zadań budownictwa socjalistycznego, dokonujące się przemiany prowadziły do stopniowego umacniania się układu socjalistycznego w gospodarce regionu oraz wzrostu i krzepnięcia elementów i sił socjalistycznych w życiu społeczno-politycznym i kulturalnym.

Mówiąc o przeobrażeniach socjalistycznych mam na myśli nie tylko pokrótce scharakteryzowane wyżej zmiany w strukturze własności środków produkcji, lecz także ściśle z nimi związane zmiany w strukturze klasowej i zróżnicowaniu społecznym ludności. Struktura własności środków produkcji, występująca w gospodarce regionu i typowa dla okresu przejściowego od kapitalizmu do socjalizmu, charakteryzuje się znacznym zróżnicowaniem i obejmuje zarówno własność społeczną, socjalistyczną (w formie państwowej i spółdzielczej) dominującą w pozarolniczych działach gospodarki, jak i własność prywatną, stanowiącą dominującą formę własności ziemi i środków produkcji w rolnictwie (indywidualna gospodarka chłopska). Taka struktura własności warunkowała wielokładowość struktury społeczno-ekonomicznej obejmującej — obok dominującego układu socjalistycznego — także układy nieso-

cialistyczne. Cechą charakterystyczną struktury społeczno-ekonomicznej regionu lubelskiego, w porównaniu z przeciętną strukturą ogólnokrajową, było w omawianym okresie to, że udział i rola w gospodarce regionu prywatnej własności środków produkcji oraz nieuspołeczniczonych form gospodarki były znacznie większe niż średnio w kraju.

Osiągnięty poziom rozwoju sił wytwórczych i struktura gospodarki oraz układ stosunków własnościowych, określały charakter i ewolucję struktury klasowej w omawianym okresie, a także specyficzne cechy współczesnej struktury społecznej regionu lubelskiego. Jak wiadomo ogólną cechą struktury klasowej w okresie przejściowym od kapitalizmu do socjalizmu, przed uspołecznieniem drobnotowarowej gospodarki chłopskiej i całkowitym wyeliminowaniem elementów układu kapitalistycznego, jest występowanie dość skomplikowanego układu stosunków klasowych i znacznego zróżnicowania społecznego. Z socjalistycznym układem w gospodarce związane są klasa robotnicza i warstwa pracowników umysłowych (inteligencji) składająca się z co najmniej kilku, pod wieloma względami różniących się, grup społecznych. Układ drobnotowarowy reprezentuje klasa (warstwa) chłopska — również niejednorodna i obejmująca różniące się znacznie grupy klasowe oraz prywatne, niekapitalistyczne rzemiosło w mieście. Prócz tego należy wskazać na, obecnie stosunkowo już nieliczne, elementy kapitalistyczne związane z inicjatywą prywatną typu kapitalistycznego.

W marię rozwoju budownictwa socjalistycznego struktura klasowa społeczeństwa Lubelszczyzny podlegała zmianom, które — najogólniej biorąc — wyrażały się w tym, że zwiększała się liczebność, udział i rola klasy robotniczej oraz warstwy inteligencji pracującej obejmującej grupy pracowników umysłowych związane z socjalistycznymi formami gospodarki i kultury, zmniejszała się natomiast liczebność i rola pozostałości elementów kapitalistycznych. Zmieniały się także proporcje ilościowe i wzajemne stosunki między dwoma podstawowymi klasami społecznymi — klasą robotniczą i chłopstwem. Pod tym względem sytuacja regionu lubelskiego znacznie różniła się od ogólnokrajowej oraz od sytuacji w regionach bardziej uprzemysłowionych. Przyczyną tej różnicy była bardziej zdecydowana niż gdzie indziej przewaga rolnictwa w produkcji materialnej oraz absolutna i względna przewaga ludności chłopskiej w strukturze społecznej.

W procesie zmian struktury klasowej i społecznej, dokonujących się w okresie przejściowym w wyniku realizacji programu uspołecznienia podstawowych środków produkcji oraz socjalistycznej industrializacji, doniosłe znaczenie posiada wzrost liczebności, udziału i roli klasy robotniczej. Odnosi się to szczególnie do takich regionów jak lubelski, które w pierwszych latach władzy ludowej charakteryzowały się odziedziczoną po kapitalizmie stosunkowo mało zróżnicowaną, właściwie przedprzemysłową strukturą zawodową oraz strukturą społeczną, bardzo małą liczebnością klasy robotniczej i związanego z nowoczesnym przemysłem personelu inżynieryjno-technicznego oraz absolutną przewagą ludności chłopskiej i elementów drobnomieszkańskich w miastach.

Stosunkowo szybki rozwój przemysłu, szczególnie powstanie nowych zakładów w gałęziach reprezentujących bardziej nowoczesną technologię i stosunkowo wysoki stopień koncentracji zatrudnienia (np. przemysł

elektromaszynowy i metalowy, chemiczny), spowodował przyspieszenie procesu formowania się klasy robotniczej.

W warunkach regionu lubelskiego, który był pozbawiony wielkiego przemysłu oraz tradycji w tym zakresie, wzrost liczebności klasy robotniczej i przemysłowej kadry inżynieryjno-technicznej posiadał nie tylko ogromne znaczenie ekonomiczne, lecz także społeczno-polityczne, gdyż rozszerzał społeczno-polityczną bazę przeobrażeń socjalistycznych. Klasa robotnicza stanowi bowiem jedyną konsekwentnie rewolucyjną siłę społeczną w sposób naturalny, wynikającą z jej położenia w systemie produkcji materialnej, najbardziej spośród wszystkich klas i warstw społecznych zainteresowaną w rozwoju, utrwalaniu i doskonaleniu stosunków socjalistycznych we wszystkich dziedzinach życia i w wychowaniu społeczeństwa w duchu socjalistycznych i komunistycznych ideałów. Wzrost liczebności klasy robotniczej, podnoszenie się poziomu ogólnego i zawodowego wykształcenia oraz kwalifikacji robotników, zwiększanie się ich roli w procesie zarządzania socjalistycznym przemysłem — wszystko to świadczyło o wzroście i umacnianiu się siły społecznej i politycznej stanowiącej główne oparcie partii w jej wysiłkach zmierzających do dalszych socjalistycznych przeobrażeń struktury ekonomicznej i społecznej regionu.

W latach 1950—1965 liczebność klasy robotniczej na terenie regionu lubelskiego poważnie zwiększyła się. Świadczy o tym fakt, że liczba zawodowo czynnych w przemyśle (wraz z rzemiosłem) i budownictwie wzrosła 2,6 krotnie i osiągnęła w roku 1965 blisko 150 tysięcy osób. Wśród ogółu zatrudnionych w przemyśle ok. 3/4 stanowili robotnicy grupy przemysłowej, pozostali — to personel inżynieryjno-techniczny, ekonomiczno-administracyjny i inni. Jeśli wziąć ponadto pod uwagę robotników zatrudnionych poza przemysłem, jak np. w transporcie, handlu, uspołecznionym rolnictwie, to można przyjąć — według wstępnego i bardzo przybliżonego szacunku — że udział robotników wraz z rodzinami nie przekraczał w 1965 r. nawet 1/5 ogółu ludności województwa. Świadczy to, z jednej strony, o znacznym postępie w przebudowie struktury społecznej regionu i wzroście liczebności i udziału ludności robotniczej, z drugiej jednak strony, wskazuje na względne zacofanie regionu pod względem struktury społecznej w stosunku do innych regionów i całego kraju. Udział klasy robotniczej w ogólnej liczbie ludności jest na Lubelszczyźnie wciąż jeszcze zbyt niski, również niski jest udział lubelskiej klasy robotniczej w ogólnej liczbie robotników kraju. O rozpiętościach w strukturze społecznej między regionem lubelskim a krajem może świadczyć fakt, że w skali kraju klasa robotnicza stanowi obecnie już ponad 40% ogółu ludności.

Należy ponadto mieć na uwadze i to, że — przeciętnie biorąc — poziom techniczny oraz stopień koncentracji przemysłu na Lubelszczyźnie jest znacznie niższy niż średnio w kraju, co wpływa na strukturę klasy robotniczej pod względem warunków pracy, kwalifikacji, płac itd. Wskutek niższego, niż średnio w kraju, stopnia koncentracji przemysłu lubelskiego stosunkowo większa część robotników, niż średnio w kraju, pracowała dotychczas w zakładach drobnych i najdrobniejszych, o przestarzałej często technice produkcji, małym udziale prac w wysokim stopniu zmechanizowanych lub zautomatyzowanych, co wpływało na

mniej korzystne warunki pracy i płacy oraz średni poziom kwalifikacji robotników. Dla przykładu: w 1965 r. ok. 63% zakładów w przemyśle uspołecznionym Lubelszczyzny stanowiły zakłady drobne, zatrudniające do 10 osób i ok. 88% zakłady zatrudniające do 50 osób, natomiast zakłady zatrudniające ponad 100 osób stanowiły zaledwie 6,4% ogólnej liczby zakładów, a zakłady zatrudniające ponad 500 osób — tylko 3,4% ogólnej liczby zakładów. Ponad 80% robotników przemysłu uspołecznionego pracowało przy pracach niezmechanizowanych, lub częściowo zmechanizowanych. Tylko 17,7% robotników pracowało przy pracach całkowicie zmechanizowanych. Taki stan znajdował — rzecz jasna — odbicie w strukturze zawodowej i poziomie kwalifikacji robotników przemysłowych.

Poza tym należy zaznaczyć, że klasa robotnicza Lubelszczyzny jest w znakomitej większości bardzo młoda i w znacznej części silnie związana ze wsią i to nie tylko pochodzeniem, ale bardziej bezpośrednio. W 1965 r. ponad 21% ogółu zatrudnionych w przemyśle stanowiły osoby dojeżdżające lub dochodzące do pracy. Na 22,5 tysiąca dojeżdżających do pracy ok. 20 tysięcy osób stanowili pracownicy pochodzący ze wsi. Stosunkowo największą osobę dojeżdżało do pracy w przemyśle Lublina i powiatu lubelskiego, powiatów kraśnickiego i opolskiego, a także Puław, Chełma i Zamościa.

Możliwości wzrostu liczebności klasy robotniczej, w wyniku odpływu części ludności chłopskiej do pracy w przemyśle i przekształcania się w robotników lub tzw. chłopo-robotników, są w świetle proporcji charakteryzujących obecną strukturę społeczno-ekonomiczną na Lubelszczyźnie jeszcze stosunkowo bardzo duże.

Wraz z dalszym rozwojem industrializacji regionu liczebność klasy robotniczej, jej udział w ogólnej liczbie zatrudnionych oraz w ogólnej liczbie ludności, będzie niewątpliwie wzrastać. Będzie też wzrastała rola klasy robotniczej w życiu społeczno-ekonomicznym i politycznym regionu lubelskiego.

Obok klasy robotniczej w obrębie układu socjalistycznego wzrastała w omawianym okresie liczebność warstwy inteligencji pracującej, obejmującej szereg grup pracowników umysłowych zatrudnionych w produkcji, w usługach, w oświacie i kulturze itd. Wraz z rozwojem postępu naukowo-technicznego, specjalizacji zawodowej oraz poziomu wykształcenia liczebność pracowników umysłowych będzie stopniowo wzrastać. Szczególnie duże znaczenie posiada przy tym powstanie i wzrost liczebności nowej inteligencji pochodzenia robotniczo-chłopskiego, wykształconej i wychowanej w Polsce Ludowej.

Poza układem socjalistycznym najliczniejszą w warunkach lubelskich klasą (warstwą) społeczną, przy tym — jak wynika z danych charakteryzujących strukturę agrarną — wewnątrznie znacznie zróżnicowaną i składającą się co najmniej z kilku grup, stanowią chłopi gospodarujący indywidualnie. Przewaga liczebna ludności chłopskiej utrzymuje się na Lubelszczyźnie dotychczas, mimo znacznego odpływu ludności z rolnictwa do zawodów pozarolniczych. Przy zachowaniu dotychczasowego tempa uprzemysłowienia i przeobrażeń strukturalnych przewaga ta utrzyma się jeszcze dość długo.

Jednak w perspektywie, pod wpływem dalszych przeobrażeń socjalistycznych, dalszego uprzemysłowienia i urbanizacji oraz postępu naukowo-technicznego, również na Lubelszczyźnie powstanie nowa struktura zawodowa i społeczna ludności odpowiadająca dalszym zmianom w strukturze produkcji materialnej, a także w strukturze całej gospodarki regionu. W wyniku wzrostu liczebności klasy robotniczej oraz warstwy pracowników umysłowych, wymienione grupy społeczne zwiększą poważnie swój udział w ogólnej liczbie ludności zawodowo czynnej i będą w przyszłości stanowić większość ludności regionu.

W miarę zmniejszania się różnic między miastem a wsią oraz pracą umysłową i fizyczną, w wyniku rozwoju postępu technicznego, a także wzrostu poziomu wykształcenia zarówno pracowników fizycznych jak i umysłowych, będzie następowało stopniowo zbliżanie się klasy robotniczej oraz najliczniejszych grup pracowników umysłowych pod względem charakteru i warunków pracy, poziomu wykształcenia, stylu życia itd. Zmiany te stopniowo prowadzić będą do przewyżczenia sprzeczności i różnic klasowych, do powstawania warunków dla ukształtowania się przyszłego społeczeństwa bezklasowego, w którym nie będzie istniejących dotychczas sprzeczności klasowych oraz różnic ekonomicznych i społecznych uwarunkowanych przez strukturę klasową społeczeństwa.

ИЗМЕНЕНИЯ В ОБЩЕСТВЕННО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ СТРУКТУРЕ ЛЮБЛИНСКОГО ВОЕВОДСТВА В 1950—1970 ГГ.

Резюме

Настоящая статья посвящена анализу преобразований в общественно-хозяйственной структуре Люблинского воеводства в 1950—1970 гг., происходящих под влиянием начавшейся индустриализации страны. Эти изменения рассматриваются на фоне динамики развития основных отраслей промышленности воеводства, но также на фоне структурных преобразований, происходящих во всей стране.

В начале работы автор дает общую характеристику признаков экономической отсталости и структурных диспропорций, наблюдаемых в Люблинском воеводстве в междувоенный период и в первые послевоенные годы — годы народной власти. Автор рассматривает условия и основные факторы ускорения экономического развития воеводства, обращая особое внимание на использование человеческого фактора в период социалистической индустриализации.

В следующей части работы автор анализирует изменения, происходящие в структуре материального производства, учитывая пропорции между промышленным и сельскохозяйственным производством.

В третьей части статьи рассматриваются некоторые аспекты изменений в посессионной и аграрной структурах.

Четвертая часть работы посвящена пробе синтетического представления изменений в структуре занятости, а в пятой части рассматриваются изменения, происходящие в общественной и профессиональной структурах населения.

CHANGEMENTS DANS LA STRUCTURE SOCIO-ÉCONOMIQUE DE LA RÉGION DE LUBLIN DE 1950 À 1970

R é s u m é

L'article est destiné à l'analyse des changements dans la structure socio-économique de la région de Lublin de 1950 à 1970 ayant lieu sous l'influence des débuts de l'industrialisation de cette région. Les changements structureaux sont envisagés en comparaison avec le dynamisme du développement des parties et des branches de l'économie de la région et avec la prise en considération des transformations structurales à l'échelle du pays entier.

L'auteur commence par une caractéristique générale des manifestations du sous-développement économique et des disproportions structureaux ayant été visibles dans cette région dans la période entre deux guerres et pendant les premières années du pouvoir du peuple. C'est à leur exemple qu'il présente les conditions et les facteurs fondamentaux d'accélération du développement économique de ce territoire, attirant une attention particulière au problème de la mise à profit du facteur humain dans la période d'industrialisation socialiste. Ensuite il passe à la présentation et à l'analyse des changements dans la structure de la production matérielle, considérant spécialement les proportions entre la production industrielle et la production agricole. Dans la troisième partie de l'article il traite de certains aspects des changements dans la structure de propriété et dans la structure agraire. La quatrième partie contient un essai de présentation synthétique des changements dans la structure de l'emploi. Dans la partie suivante l'auteur parle des changements dans la structure sociale et professionnelle de la population.